

صحیفه‌ای منظوم

* مهدی دشتی

چکیده: نویسنده در این گفتار، ترجمه منظوم فارسی صحیفه سجادیه را براساس تنها نسخه خطی شناخته شده آن می‌شناساند. ناظم آن، تقی عنوان نگار ملقب به دبیر اعلم، از رجال دولتی قرن چهاردهم هجری قمری بوده و این نسخه، تنها ۲۷ دعا را دربردارد. نگارنده مقاله، ضمن معرفی نسخه، نمونه‌هایی از متن دعاها و ترجمه آنها را آورده و برخی از آثار ناظم را معرفی کرده است. نکاتی از شرح حال او نیز در خلال بررسی این آثار، بیان شده است.

کلید واژه‌ها: صحیفه سجادیه / ترجمه منظوم فارسی /

عنوان نگار، تقی / دبیر اعلم

بسم الله الرحمن الرحيم

بر بساطِ آن مليک بی شریک هم مگر رهبر شود خوش آن مليک
کاهدنا تعلیم فرموده ز جود هر دمی آرم توکل بر و دود
دو بیت فوق، سرآغاز نسخه‌ای است خطی که موضوع آن ترجمه منظوم ادعیه
صحیفه سجادیه است به زبان فارسی.

ظاهراً این کار در نوع خود، بدیع و بی‌سابقه است، چرا که در فهرستهای منتشر شده عمومی همچون الذریعة ج^۴ یا فهرست‌های ویژه مانند کتاب آقای سید محمد حسین

* - استادیار، دانشگاه علامه طباطبائی.

حکیم،^(۱) نمونه‌ای متقدم بر آن گزارش نشده است.

این نسخه به شماره ۱۴۵۶۶ در بخش نسخ خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی (میدان بهارستان) موجود است و آگاهی بنده از آن نیز به واسطه دوستانی^(۲) بود که همیشه توفیق رفیق را هشان باد.

مشخصات ظاهری و فهرست نسخه

مشخصات ظاهری نسخه به شرح زیر است:

این نسخه، مجلد به جلدی مقوایی است و تعداد صفحات آن، ۱۱۲ صفحه شماره‌دار و جنس کاغذ آن از نوع فرنگی است. نویسنده، مطالب را به خط نستعلیق با مرکب مشکی نوشته و هر صفحه دارای ۳۰ سطر است. آغاز نسخه مشتمل بر مقدمه‌ای منظوم شامل ۴۰ بیت است که ۲۸ بیت از آن در صفحه یکم و ۱۲ بیت در صفحه دوم آمده است. روش نویسنده در نگارش ابیات آن است که هر دو بیت متوالی را در یک سطر بنویسد. مجموع ابیات مندرج در این نسخه با احتساب ۴۰ بیت مقدمه، ۱۹۹۴ بیت است که همه در قالب مثنوی و در بحر رمل مسدس سروده شده است.

پس از ۴۰ بیت مقدمه، مترجم ابتدا اصل عربی هر دعا را به ترتیب ادعیه صحیفه سجادیه آورده، آنگاه به ترجمه منظوم آن همت گماشته است^(۳). بدین ترتیب ۲۶ دعا همراه با ترجمه آن در این نسخه مشاهده می‌شود. لکن در پایان، تنها متن دعای بیست و هفتم وجود دارد و از ترجمه آن خبری نیست که این نکته به روشنی گویای

۱- کتاب نسخه‌های خطی، شروح و ترجمه‌های صحیفه سجادیه، سید محمد حسین حکیم. قم: کتابخانه آیت الله مرعشی، ۱۳۸۲ ش.

۲- این دوستان، یکی آقای حافظیان است که اول بار بر این نسخه آگاهی یافت و دیگری آقای عبدالحسین طالعی که مرا از محل نسخه و شماره آن با خبر ساخت.

۳- خود در ابیات مقدمه بدین شیوه کار تصریح کرده:

ای دبیر اعم آنگه نظم را.

هر دعا را عین بنویس ابتدا

(ص ۲، بیت ۳۹)

ترتیب دعاها و تعداد ابیاتِ ترجمه هر کدام به شرح زیر است:

دعای اول - متن و ترجمه، ۱۵۲ بیت (ص ۲-۹)؛ دعای دوم - متن و ترجمه، ۵۶ بیت (ص ۱۲-۹)؛ دعای سوم - متن و ترجمه، ۷۵ بیت (ص ۱۲-۱۷)؛ دعای چهارم - متن و ترجمه، ۸۴ بیت (ص ۱۷-۲۱)؛ دعای پنجم - متن و ترجمه، ۸۶ بیت (ص ۲۱-۲۵)؛ دعای ششم - متن و ترجمه، ۱۰۲ بیت (ص ۲۵-۳۱)؛ دعای هفتم - متن و ترجمه، ۶۰ بیت (ص ۳۱-۳۴)؛ دعای هشتم - متن و ترجمه، ۳۴ بیت (ص ۳۴-۳۶)؛ دعای نهم - متن و ترجمه، ۳۲ بیت (ص ۳۶-۳۸)؛ دعای دهم - متن و ترجمه، ۳۲ بیت (ص ۳۸-۳۹)؛ دعای یازدهم - متن و ترجمه، ۶۸ بیت (ص ۴۱-۴۲)؛ دعای دوازدهم - متن و ترجمه، ۸۲ بیت (ص ۴۱-۴۵)؛ دعای سیزدهم - متن و ترجمه، ۱۱۴ بیت (ص ۴۵-۵۱)؛ دعای چهاردهم - متن و ترجمه، ۶۸ بیت (ص ۵۱-۵۴)؛ دعای پانزدهم - متن و ترجمه، ۳۸ بیت (ص ۵۴-۵۶)؛ دعای شانزدهم - متن و ترجمه، ۱۴۱ بیت (ص ۵۶-۶۴)؛ دعای هفدهم - متن و ترجمه - ۸۰ بیت (ص ۶۴-۶۹)؛ دعای هیجدهم - متن و ترجمه، ۱۸ بیت (ص ۶۹-۷۰)؛ دعای نوزدهم - متن و ترجمه، ۳۰ بیت (ص ۷۰-۷۲)؛ دعای بیست - متن و ترجمه، ۲۰۴ بیت (ص ۷۲-۸۴)؛ دعای بیست و یکم، متن و ترجمه، (ص ۸۹-۸۴)؛ دعای بیست و دوم - متن و ترجمه، ۹۴ بیت (ص ۸۹-۹۴)؛ دعای بیست و سوم - متن و ترجمه، ۵۲ بیت (ص ۹۴-۹۷)؛ دعای بیست و چهارم - متن و ترجمه، ۸۵ بیت (ص ۹۷-۱۰۲)؛ دعای بیست و پنجم، ۸۵ بیت (ص ۱۰۲-۱۰۷)؛ دعای بیست و ششم - متن و ترجمه، ۳۴ بیت (ص ۱۰۷-۱۰۹)؛ دعای بیست و هفتم - متن (ص ۱۰۹-۱۱۲).

پیشگاه
شنبه

نکات مندرج در مقدمه:

۱. تاریخ آغاز ترجمه، روز شنبه نوزدهم شوال ۱۳۴۲ ق است:

این دم مخصوص، شنبه باشد
بر جوزا را چهارم آمدا

۱- بنا به دلایلی که پس از این خواهد آمد، گمان این بنده آن است که احتمالاً ناظم به دلیل فوت، از ادامه کار بازمانده است.

نوزده شوال سیچقان ایل ترک^(۱)
 الف و سیصد چهل و دو حق بزرگ
 بر صحیفه کامله سجادیه
 خالق بیچون هدایت کردی ام
 که عبادالله را شد هادیه
 شبنمی را رهبر آمد سوی یسم

۲. زمان این ترجمه، بی کاری از وزارت داخله بوده است:
 ترجمه آرم صحیفه کامله
 زانکه بیکار از وزارت داخله
 ۳. ناظم، علاوه بر آنکه در وزارت داخله بوده، به دبیر اعلم مشهور بوده است:
 با وجودی که دبیر اعلم ام
 در بر خورشید از ذره کم ام
 ۴. گرچه تصریح دارد که دعاهاي صحیفه پنجاه و چهار دعاست:
 پنجه و چهارست بر چهارم امام
 و آن دعاها این بود بد و ختم
 لکن در همین مقدمه از پنجاه و سه دعا نام می برد:
 پنجه و دو در تذلل آمدا
 اندر استکشاف پنجه سه شدا

نمونه هایی از متن دعاها و ترجمه های آنها

۱. الحمد لله الاول بلا اول کان قبله و الاخر بلا آخر يکون بعده، الذى قصرت عن
 رؤيته ابصار الناظرين و عجزت عن نعته او هام الواصفين (دعای ۱)

اولی نبود خود اول باشدا	حمد مخصوص خدائی که ورا
قبل قبل ات اول از اول بگو	هیچ اول قبل از او نبود خود او
اول و آخر جز او کس نبودی	آخر هر آخری هم او شدی
چشمها و خالق چشم آن نکوست	آن خدا که قاصر از دیدار اوست
در مقام رؤیت چشم آفرین	قاصر آمد چشم های ناظرین
هرچه افصح خوش عبارت آورند	واصفان در نعت و وصفش عاجزند

(ص ۴)

۲. والحمد لله الذى منَّ علينا بِمُحَمَّدٍ نَبِيَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دون الامم الماضية و القرون السالفة

۱ - سیچقان به ترکی موش باشد و ایل، سال. ترکان عادت داشتند که سالها را به نام حیوانات می نامیدند.

بقدرته الٰتى لا تعجز عن شىء. (دعای ۲)

حمد لله كه به ما مئت نهاد
بر وجود حضرت [خیر] البشر
بر روی و بر آل اطهارش خدا
حق به ما مخصوص کرد اين موهبت

آن خداوندِ کريمِ ذو وداد
خاتم پیغمبران دافعِ شر
بدهدی صلوا و خوش بی انتها
بذل این پیغمبر و این مرحمت

(ص ۱۰ و ۱۱)

۳. اللهم و اتباع الرسل و مصدقوهم من اهل الارض بالغيب عند معارضۃ المعاندین

لهم بالتكذيب والاشتیاق الى المرسلین بحقائق الایمان. (دعای ۴)

بارالهـا از برای آن کسان
هم به تصدیق رسـل هستند خود
غایـیـانـه اـیـن دـو خـصـلـتـشـان بـوـد
چـوـن مـعـارـضـشـدـ مـعـانـدـاـ اـیـن زـمـان
اشـتـیـاقـشـ باـشـدـیـ بـرـ مـرـسـلـین

کـهـ رسـلـ رـاـ آـمـدـنـدـیـ تـابـعـانـ
اهـلـ هـرـجاـ کـایـنـ چـنـینـ باـ صـدـقـ شـدـ
تابعـیـتـ نـیـزـ تـصـدـیـقـشـ شـوـدـ
زـیـنـ دـوـ خـصـلـتـ آـورـدـ تـکـذـیـبـشـانـ
زانـ حـقـایـقـ کـهـ بـهـ اـیـمـانـ شـدـ قـرـیـنـ

(ص ۱۸)

۴. اللهم اتی اعوذبك من هیجان الحرص و سورة الغضب و غلبة الحسد و ضعف

الصبر و قلة القناعة. (دعای ۸)

بارالهـا مـنـ بـهـ توـآرمـ پـنـاهـ
همـچـنـینـ اـزـ سـخـتـیـ خـشـمـ وـ غـضـبـ
چـوـنـ حـسـدـ غـالـبـ شـوـدـ خـواـهـ چـنـانـ
همـچـنـینـ اـزـ ضـعـفـ صـبـرـ خـوـیـشـتـنـ

(ص ۳۵)

۵. اللهم اختـمـ بـعـفوـكـ أـجـلـيـ وـ حـقـقـ فـىـ رـجـاءـ رـحـمـتـكـ أـمـلـىـ. (دعای ۲۰)

وقـتـ منـ باـ عـفـوـ خـوـدـ کـنـ اـخـتـامـ
کـنـ مـحـقـقـ درـ رـجـاءـ رـحـمـتـ

(ص ۸۳)

چنان که مشاهده می‌شود، ناظم از حیث ادبی قوی دست نیست و شعر او بس متوسط بوده و احتمالاً به همین خاطر، تا امروز مورد اعتناء قرار نگرفته است.

ناظم این اشعار کیست؟

چنان که گفته آمد، از نسخه مورد بحث پاسخ روشنی حاصل نمی‌شود. لکن به دلیل مشابهت خطی^(۱) و سبکی^(۲) تمام، میان این نسخه و دو نسخه خطی دیگر که شرح آنها پس از این خواهد آمد، معلوم می‌گردد که ناظم، شخصی است به نام تقی عنوان نگار.^(۳)

اولین نسخه، ترجمة منظوم مصباح الشریعه است به شماره ۱۴۵۶۵؛ تاریخ کتابت آن ۱۳۳۷ ه.ق است. به خط نستعلیق، با جلد مقوایی و بر کاغذ فرنگی.

مجموع صفحات آن ۱۹۸ صفحه شماره‌دار است. ناظم در مقدمه منظوم خود تصویر دارد که در زمان احمدشاه می‌زید که او را نخستین شاه مشروطه می‌داند: این نخستین شاه مشروطه است بر که خدا بنشاندیش جای پدر

(ص ۱)

و در صفحه سوم، تصویر به عنوان خویش دارد و تاریخ نظم و کتابت نسخه:

آن صدم باب از عبودیت نگار سال هجری را بگو عنوان نگار!
آلف و سیصد سی و هفت آن باشدی جز توکل بر خدایم نبودی
نسخه دوم، ترجمة منظوم کلمات قصار امیرالمؤمنین علیہ السلام است. شماره نسخه ۱۴۵۶۴ است، با ۱۵۴ صفحه شماره‌دار که البته شماره‌ها به لاتین نوشته شده، جنس کاغذ و خط

۱- صورت عکسی از هر سه نسخه در انتهای مقاله آورده شده، تا شباهت و درواقع یگانگی تام هر سه نسخه از حیث خط معلوم گردد.

۲- هر سه نسخه با مقدمه‌ای منظوم آغاز می‌گردد. بعد قطعاتی از متن اصلی و متعاقباً ترجمة منظوم آن ها آورده می‌شود.

۳- این شناسایی حاصل دقت و باریک‌بینی استاد عبدالحسین حائری است که در کمال سخاوت و لطف، مرا از نتیجه آن آگاه ساختند. از خداوند برای ایشان طول عمر و سلامت مسائل دارم.

همانی است که در نسخه‌های پیشین بود. یعنی کاغذ فرنگی و خط نستعلیق متواتر. این کتاب نیز با مقدمه‌ای منظوم (ص ۱ و ۲ و ۳) آغاز می‌شود، آنگاه به ترتیب ابتدا کلمه‌ای از کلمات امیرالمؤمنین علیہ السلام می‌آید، مانند: ایمانُ المرء یُعْرَفُ بِأَيْمَانِه. آنگاه ترجمه آن به ترکی، فارسی و فرانسه می‌آید. و در آخر ترجمه منظوم آن به فارسی ذکر می‌شود. البته در حاشیه هم لغات فرانسه با برابر آن به فارسی آورده شده است. کلمات حضرتش علیہ السلام به ترتیب حروف الفباءست، یعنی از باب الالف آغاز گشته (ص ۳)، و باب الیاء ختم شده است. (ص ۱۵۰-۱۵۴). در آخر نیز خاتمه‌ای منظوم دارد در قالب قصیده. تاریخ اتمام، دهم شوال سال هزار و سیصد و سی و هفت قمری است، در عهد احمدشاه قاجار و وزارت وثوق الدوله:

شاه احمد با وثوق الدوله خوش	در ش---هی و در وزارت پ---ایدا
نقداً اتـمامـش بـتـارـيخـ آورـد	دـهـمـ شـوـالـ وـ سـالـ هـجـرـیـا
الـفـ وـ سـيـصـدـ سـیـ وـ هـفـتـ بـرـجـ الـاسـدـ	هـفـدـهـ اـزـ سـرـطـانـ...!
دولـتـ حـقـ دـادـهـ پـایـنـدـهـ بـوـدـ	شـکـرـهـاـ عـنـوانـنـگـارـ آـرـدـ بـجاـ

از مقدمه منظوم نسخه اخیر حاصل می‌شود که:

۱ - ناظم، نظامی بوده است و ترک زبان. و در این زمان (۱۳۳۷ هـ. ق) ایام کهولت را می‌گذرانده است.

چاکر دیرین لشکر این زمان	از امیرالمؤمنین نیکو قصار
ترجمه عرضه کند در سه زبان	ترک و خرس و از فرانسه خواستار
چون من المهد الى اللحد آمده	گاه پیری هم بپوشد این دثار
هر خطایی رفته، آریدش صحیح	زانکه از پیران نه عیب آمد عثار

(ص ۳)

۲ - با توجه به پیری ناظم در سال ۱۳۳۷ هـ. ق. بعید نیست که در سال ۱۳۴۲ هـ. ق در اثنای نظم صحیفه از دار دنیا رفته و لذا کار ناتمام مانده باشد.

پیشگفتار

تصریح ناظم به نام و لقب خویش

در ص ۴ از نسخه اخیر، در ترجمه «ایمان المرء یُعرَف بِأَيْمَانِه»، ناظم به اسم و لقب

خویش چنین تصریح می‌کند:

صدق و کذبش که چه ایمان داردا
بر قسم حاجت نیفتند مرد را
می‌شناسند قسم‌ها، مرد را
از خدا خواهد تقدی عنوان نگار

نکته‌ای دیگر

در بررسی پیرامون شرح حال عنوان نگار، به دو رساله ازوی برخوردیم که در علم نحو است: یکی منظمه‌ای فارسی و دیگر رساله‌ای به صورت نشر پارسی. این دو رساله در ضمن یک مجموعه به شماره ۱۳۷ ضمن مخطوطات مرکز احیای میراث اسلامی در قم نگاهداری می‌شود. در فهرست آن مرکز، از عنوان نگار به شکل «دبیر اعلم تقی بن محمد ساوجبلاغی عنوان نگار» یاد شده و آمده است که منظمه او بیش از هفتصد بیت در بر دارد که قواعد نحو عربی را با اختصار به نظم پارسی درآورده و در دهه دوم جمادی‌الآخری ۱۳۲۵ قمری به پایان برده است. رساله در نحو را نیز در ۲۵ شعبان ۱۳۲۵ قمری به پایان رسانده است. هر دو نسخه به خط مؤلف است. (فهرست نسخه‌های

خطی مرکز احیاء میراث اسلامی، سید احمد حسینی اشکوری، ج ۱، ص ۲۵۸ - ۲۵۹).

متأسفانه در فرصت محدودی که بود - علی‌رغم کوشش‌هایی که با راهنمائی استاد حائری در تذکره‌ها و دیگر مظاہر برای کسب اطلاعات بیشتر از «تقی عنوان نگار» به عمل آمد - نتیجه‌ای بیش از این حاصل نیامد. خدایش غریق رحمت کناد.

فهرست منابع

- ۱ - بامداد، مهدی. شرح رحال رجال ایران در قرن ۱۲ و ۱۳ و ۱۴ هجری (ج) تهران: زوار، ۱۳۴۷ ش.
- ۲ - تهرانی، آقا بزرگ. الذرية الى تصانيف الشيعة (۲۶ جلد). بيروت: دار الاصواء.
- ۳ - حسینی اشکوری، سید احمد. فهرست نسخه‌های خطی مرکز احیاء میراث

- اسلامی ج ۱. قم: مرکز احیاء میراث اسلامی، ۱۳۷۷ ش.
- ۴ - حکیم، سید محمد حسین. نسخه‌های خطی، شروح و ترجمه‌های صحیفه سجادیه. قم: کتابخانه آیت الله مرعشی، ۱۳۸۲ ش.
- ۵ - عاقلی، باقر. روزشمار تاریخ ایران از مشروطه تا انقلاب.
- ۶ - عاقلی، باقر. مشاهیر رجال ایران.
- ۷ - مشار، خان بابا. مؤلفین کتب چاپی فارسی و عربی، ۶ جلد. تهران: مؤلف ۱۳۴۰ ش.

گنبد
شماره ۸

